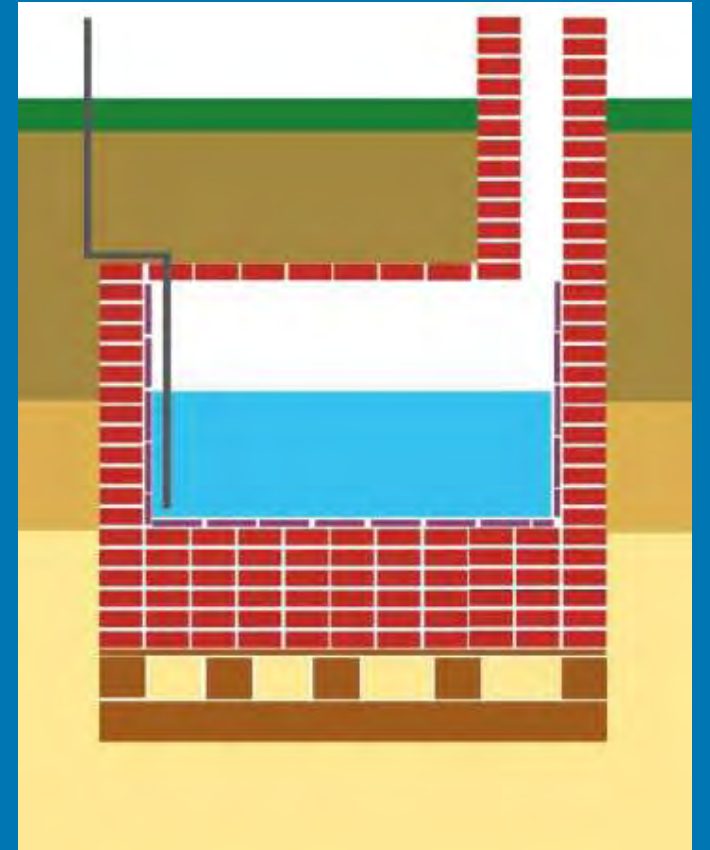

Duurzaam zoet stadswater in de Republiek (1500-1800)?

Prof.dr. Petra van Dam
VU Amsterdam

Wat is duurzaam?

‘Duurzame ontwikkeling is ontwikkeling die voldoet aan de behoeften van het heden zonder de mogelijkheid van toekomstige generaties om in hun eigen behoeften te voorzien in gevaar te brengen.’

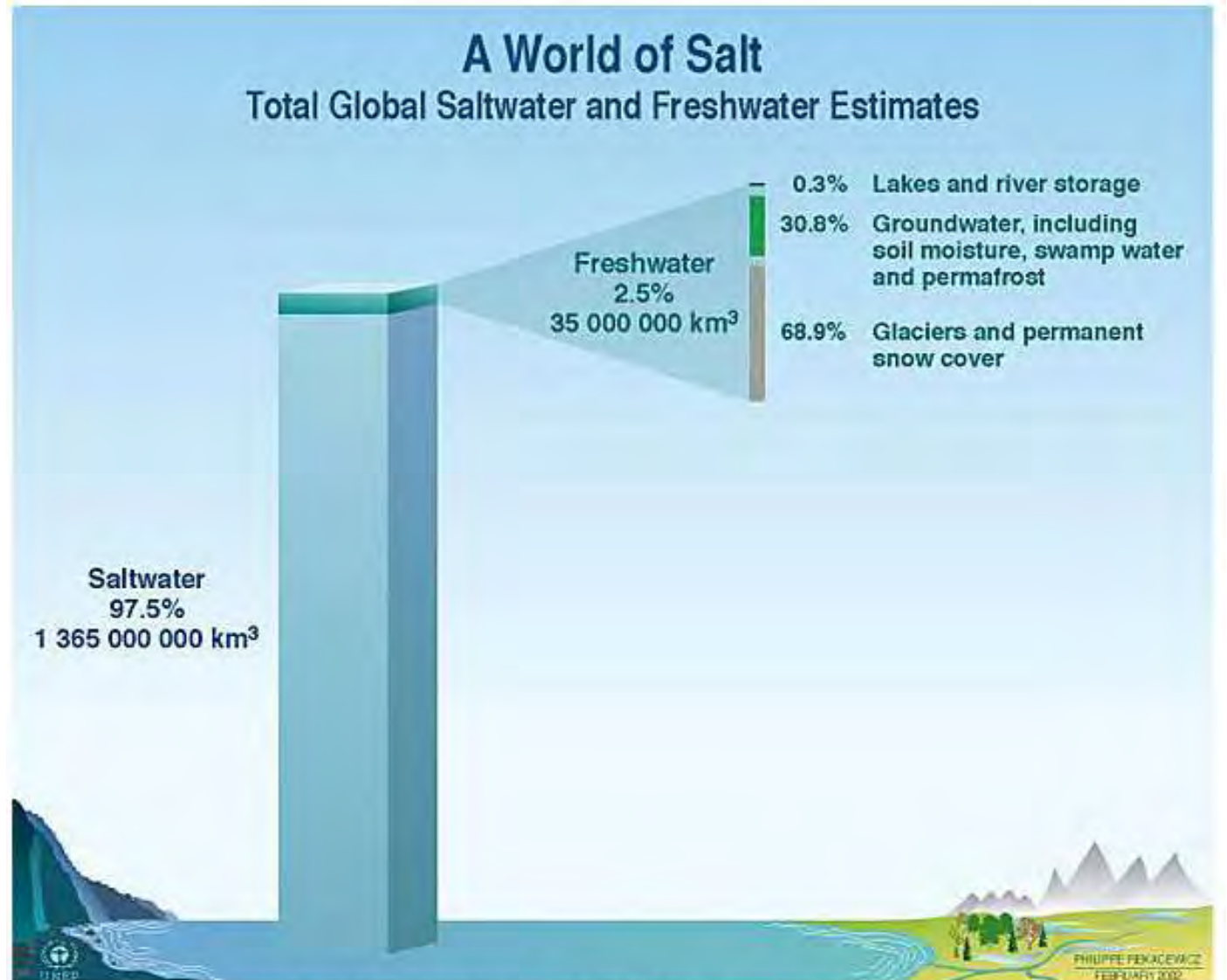
Brundtland rapport: *Our common future* (1989)

Urgente
hedendaagse
kwestie

Wereldwater-
voorraad

Zout water ?%

Zoet water ?%

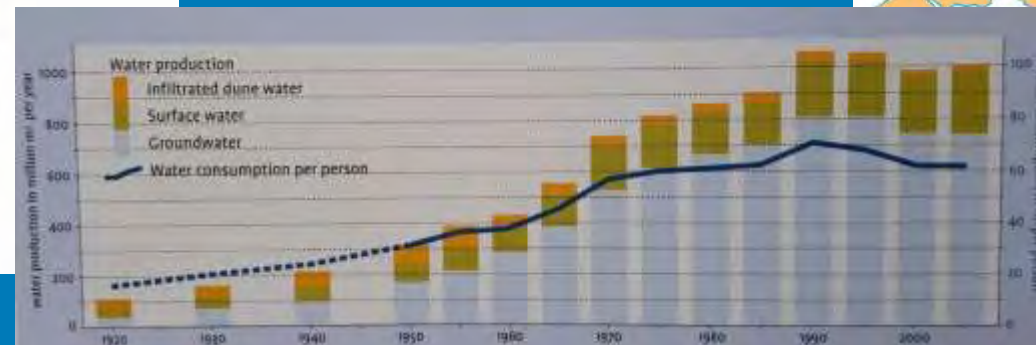
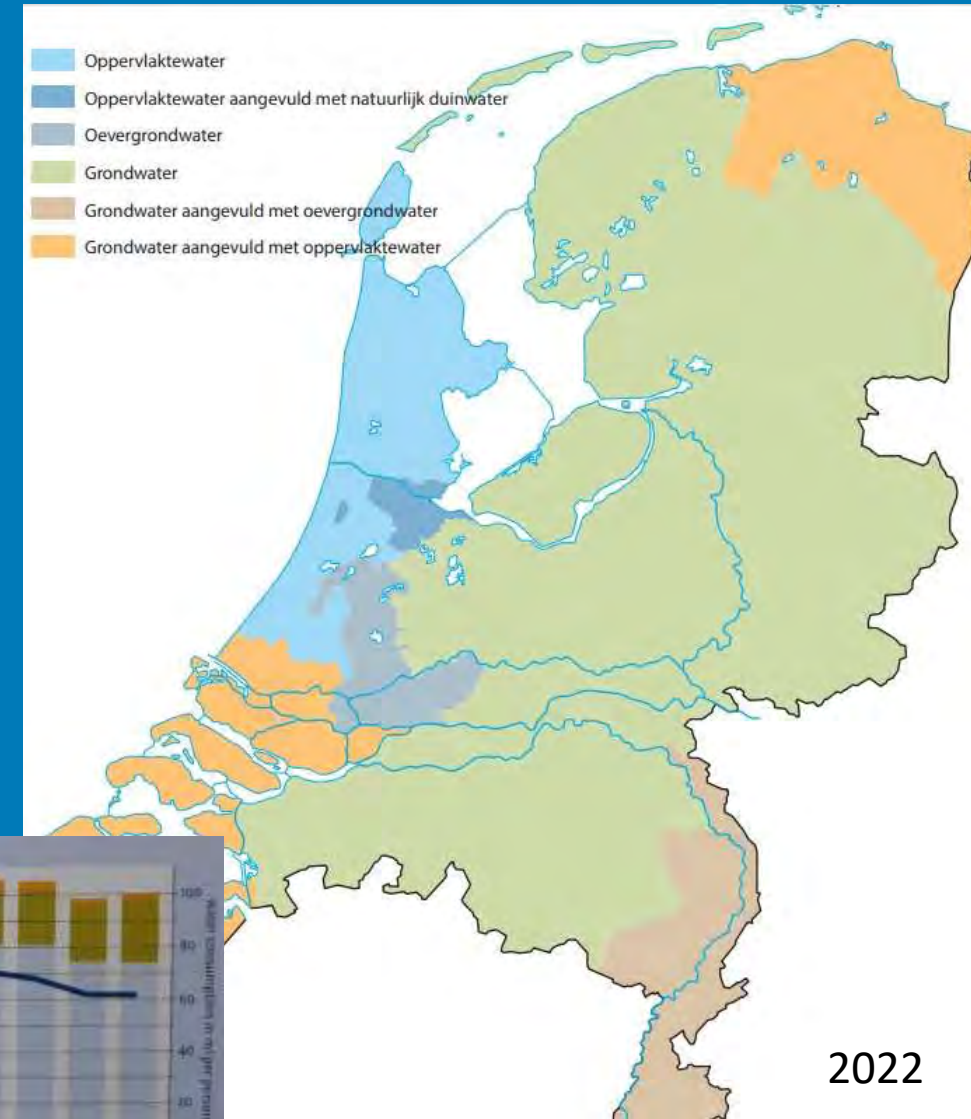
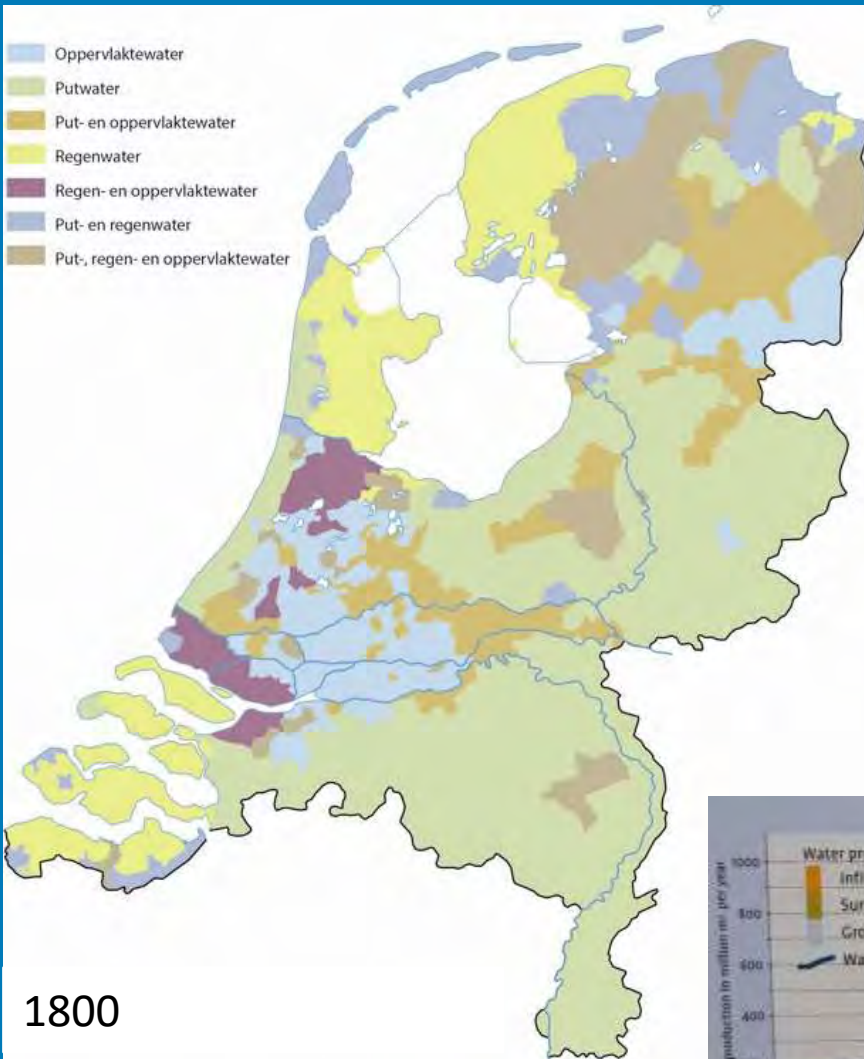
Source: Igor A. Shiklomanov, State Hydrological Institute (SHI, St. Petersburg) and United Nations Educational, Scientific and Cultural Organisation (UNESCO, Paris), 1999.

Urgente hedendaagse kwestie

Nederland: Drinkwaterbronnen

Wateratlas 2012

- Verandering na 1850:
- Dieper grondwater,
  - Minder oppervlakte-
water
  - geen regenwater =
weg van de stroom, naar
de voorraad

Urgente hedendaagse kwestie

- De grondwaterstand daalt
- Er is gebrek aan water voor planten en bomen; bedreiging voor natuurgebieden
- Zeer beperkte vergunningen voor het onttrekken van grondwater voor nieuwe bedrijven
- Adviezen voor waterbesparing door particuliere gebruikers
- Infiltratie van diepe, zeer schone grondwaterreserves met verwerkt rivierwater

Project Drinkwater en droogte

- Petra van Dam, projectleider
- Milja van Tielhof, senior postdoc
- Bob Pierik, postdoc
- Dániel Moerman, PhD-kandidaat
- Bart Levering, junioronderzoeker

- Support:
Marja Heier and Carolijn Amesz

Website: <https://copingwithdrought.com>

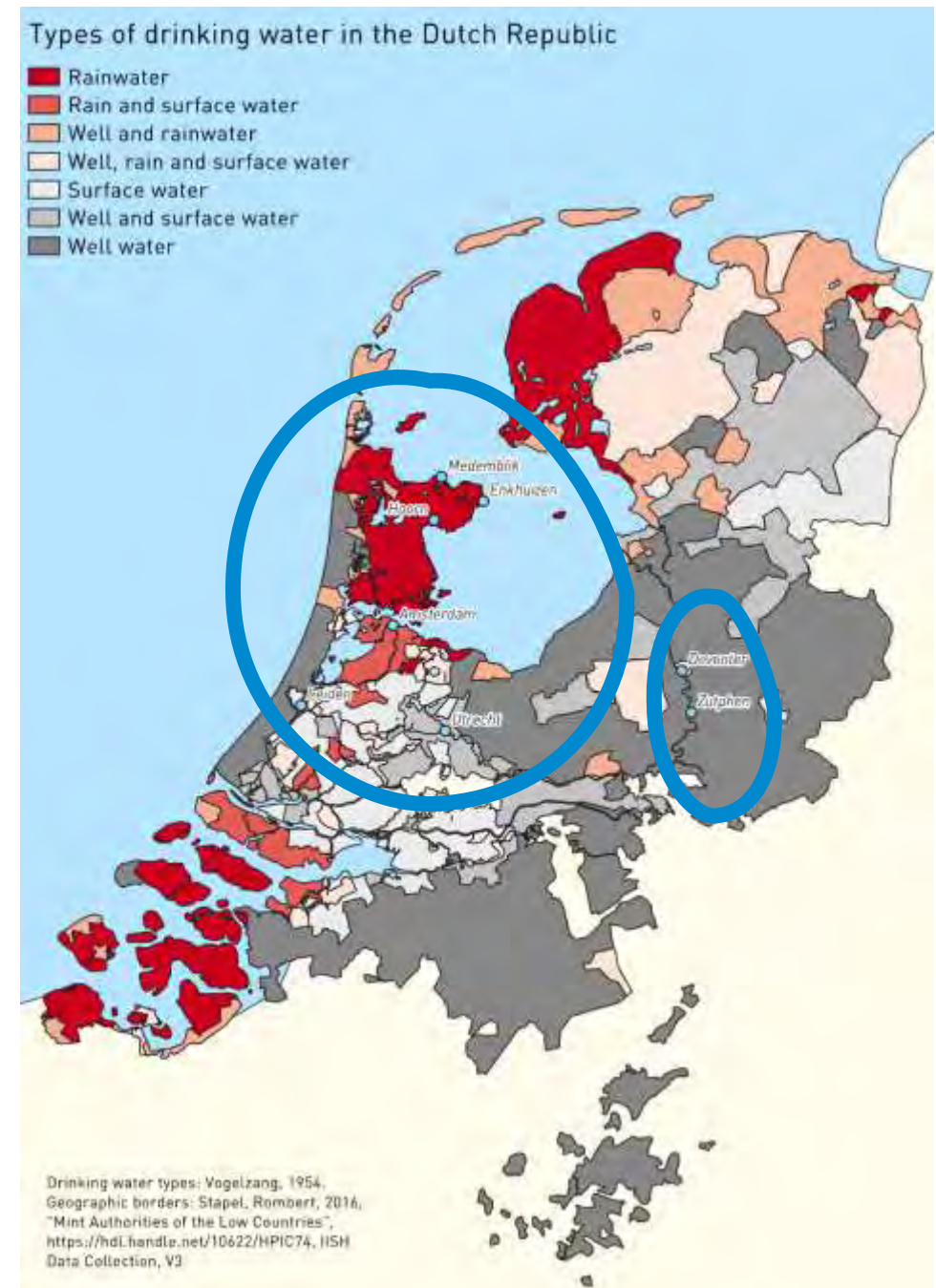

Case-studies gekozen op basis van criteria van waterkwaliteit en klimaat

Vergelijking van twee regio's:

Westen: Regenwater en oppervlaktewater, kustklimaat

Oosten: zuiver grondwater, meer landklimaat

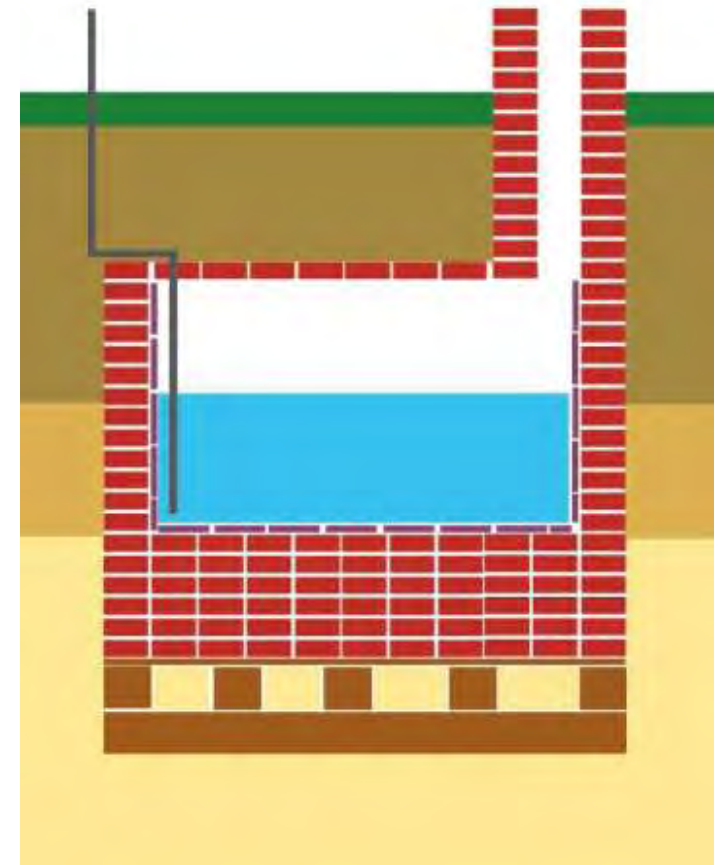

Voor 1800: zeer gevarieerde drinkwatersystemen

verschillende technologische en sociale systemen bestonden lange tijd naast elkaar

Technologieën: tonnen, emmers, putten, cisternen, pompen, leidingwater

Sociale organisatie: stad, bedrijven, gemeenschappelijke (non-profit) organisaties

Cisterne/regenbak gevuld met regenwater

De boodschap vandaag

In de kustprovincies vertrouwden burgers voornamelijk op regenwateropvang, maar niet alleen daar!

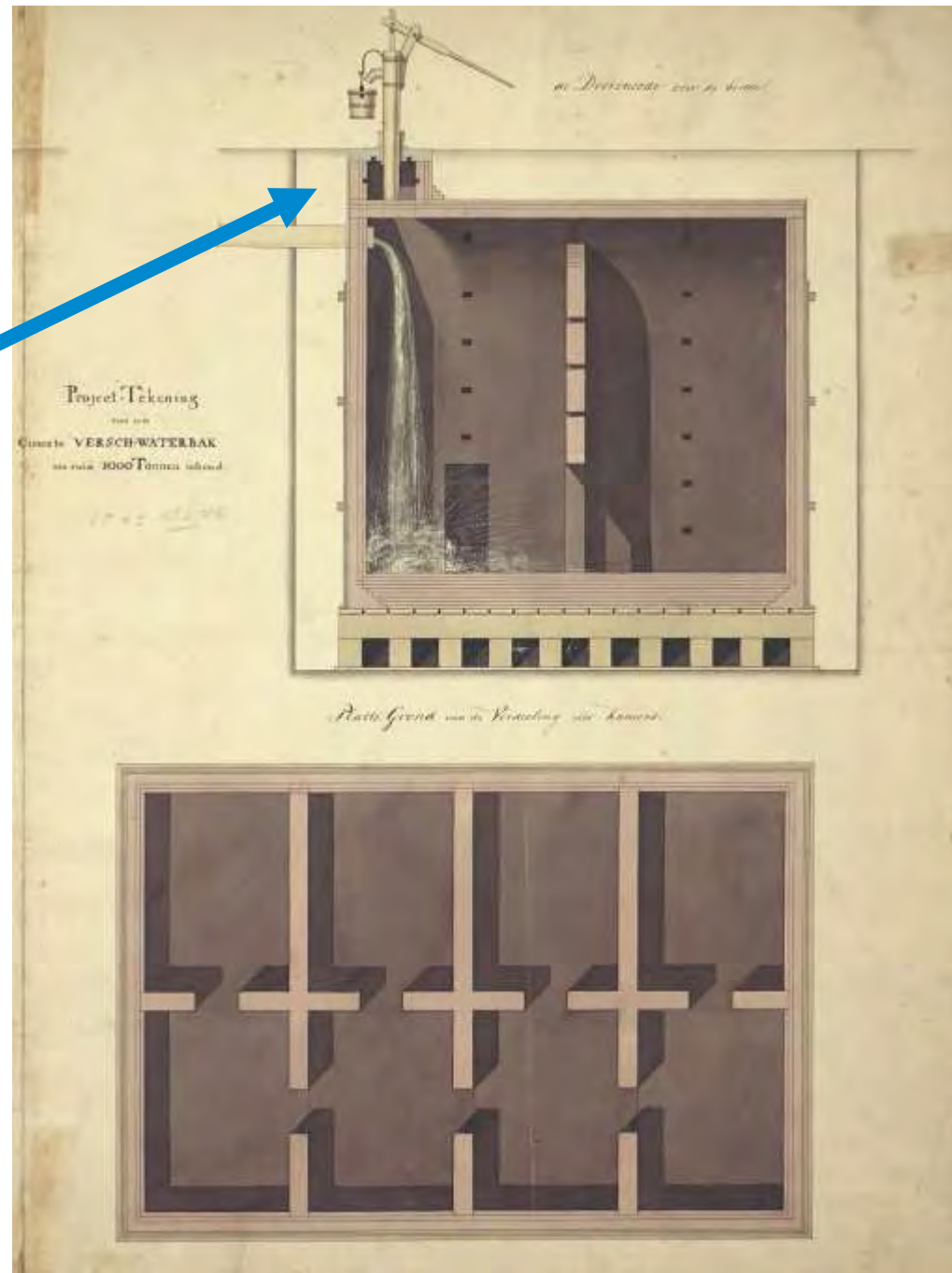
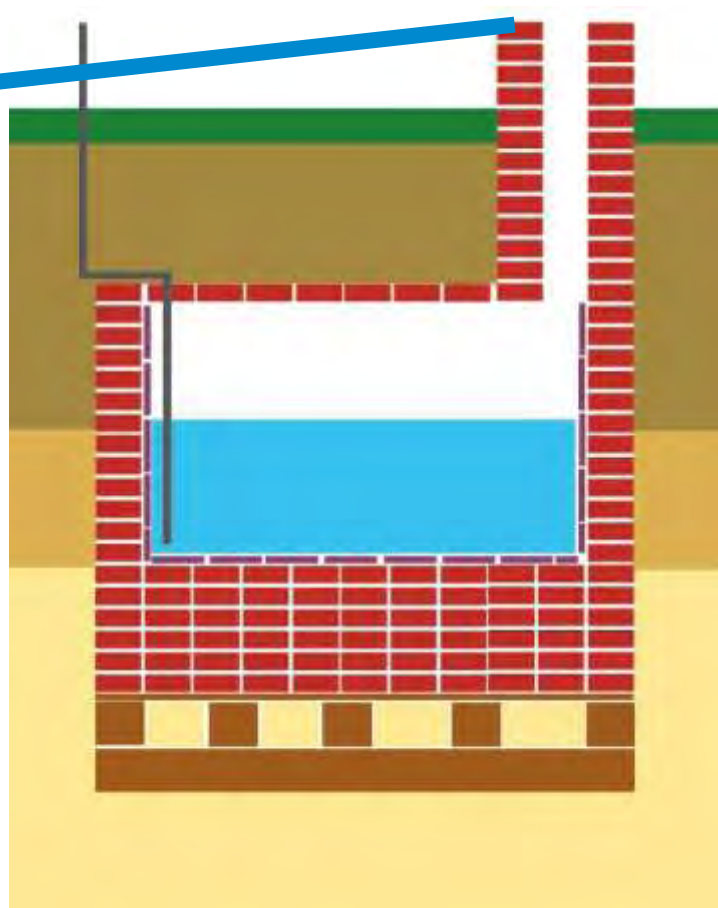
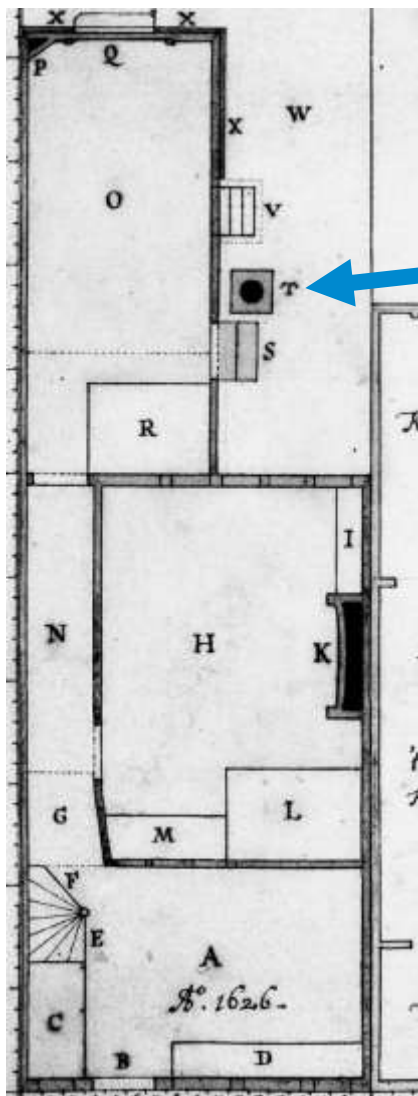
Cisternen (of: regenbakken) werden gebouwd onder of naast particuliere woningen, liefdadigheidsinstellingen, kerken, stadhuizen, stadspoorten, gevangenissen en andere gebouwen, tussen 1580-1830

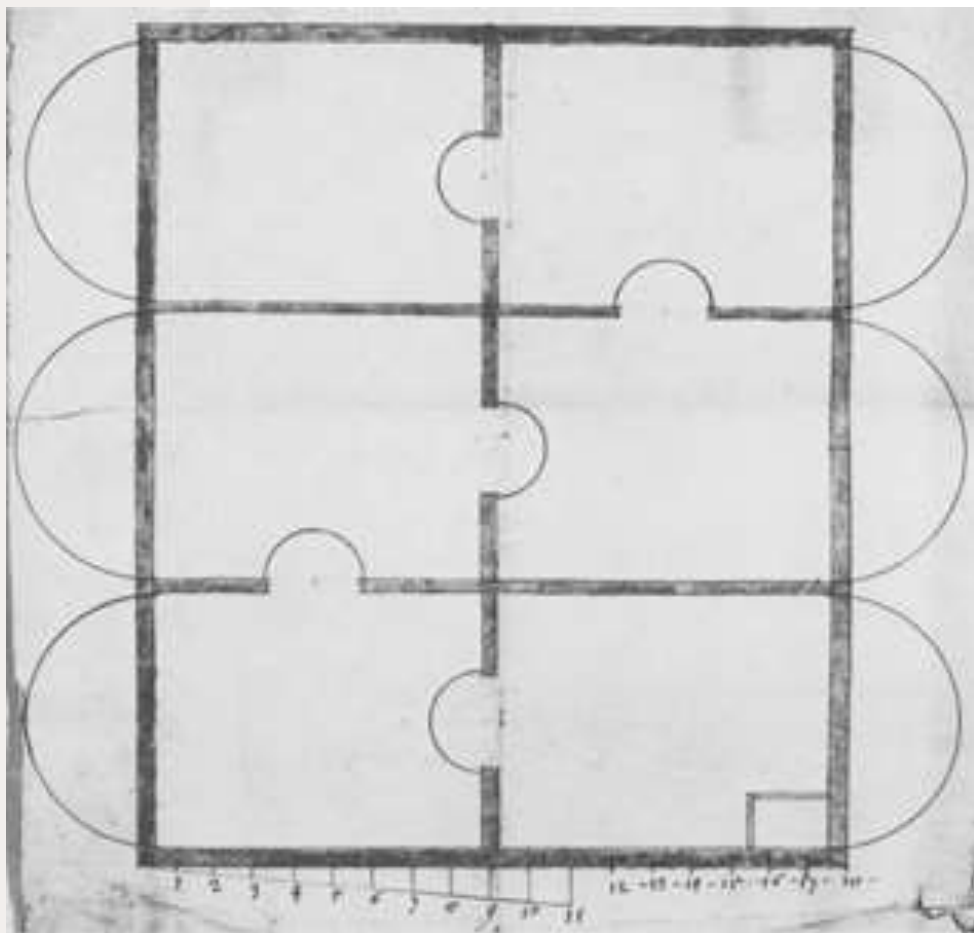
Cisterne onder een grachtenpand in het centrum van Amsterdam, ontdekt in 2021, gebouwd rond 1730.

(Nieuwezijds Voorburgwal 282, Photo Stadsherstel Amsterdam/J.R. van der Vliet)

Waterinfrastructuur: grote cisternen

Waterinfrastructuur: grote cisternen

Plattegrond van de cisterne (1693) en pomp naar de cisterne (17e eeuw) op de meisjesbinnenplaats van het Burgerweeshuis van Amsterdam, Stadsarchief.

Waterinfrastructuur:
grote cisternen

Deventer, Rijke Fraterhuis:
zeventiende-eeuwse grote regenbak
Links: van binnen
Rechts: van buiten

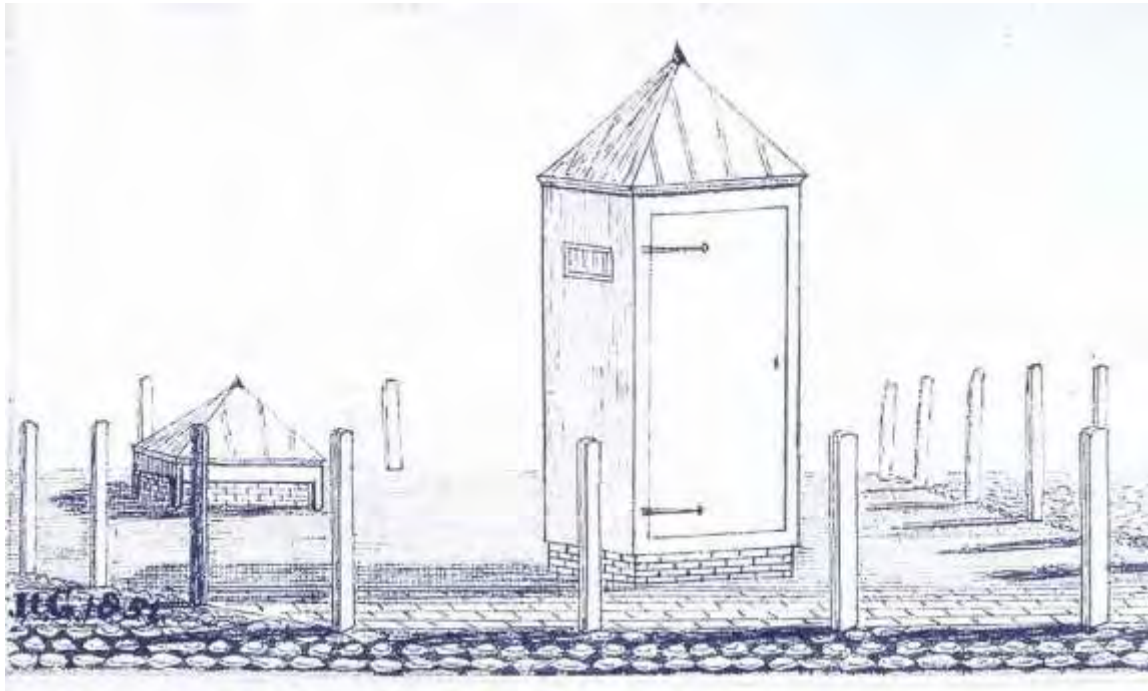

Foto's: M. Van der Wal.

Waterinfrastructuur: grote cisternen

Publieke regenbak onder een plein

P. Veldhuijzen 1806-41 J. ter Gouw,
1814, 94

Toegang tot de regenbak bij de Noorderkerk

© www.studiokoning.nl

Waterinfrastructuur:
bij droogte cisternen ook gevuld met
rivierwater

Amsterdam, Stadsarchief

Waterinfrastructuur: Waterschuiten om water te halen

Amsterdam

★ Water werd gehaald op 20-30 km afstand van Amsterdam, in de rivier de Vecht.

Waterschuit: Brouwers en private drinkwater maatschappijtjes

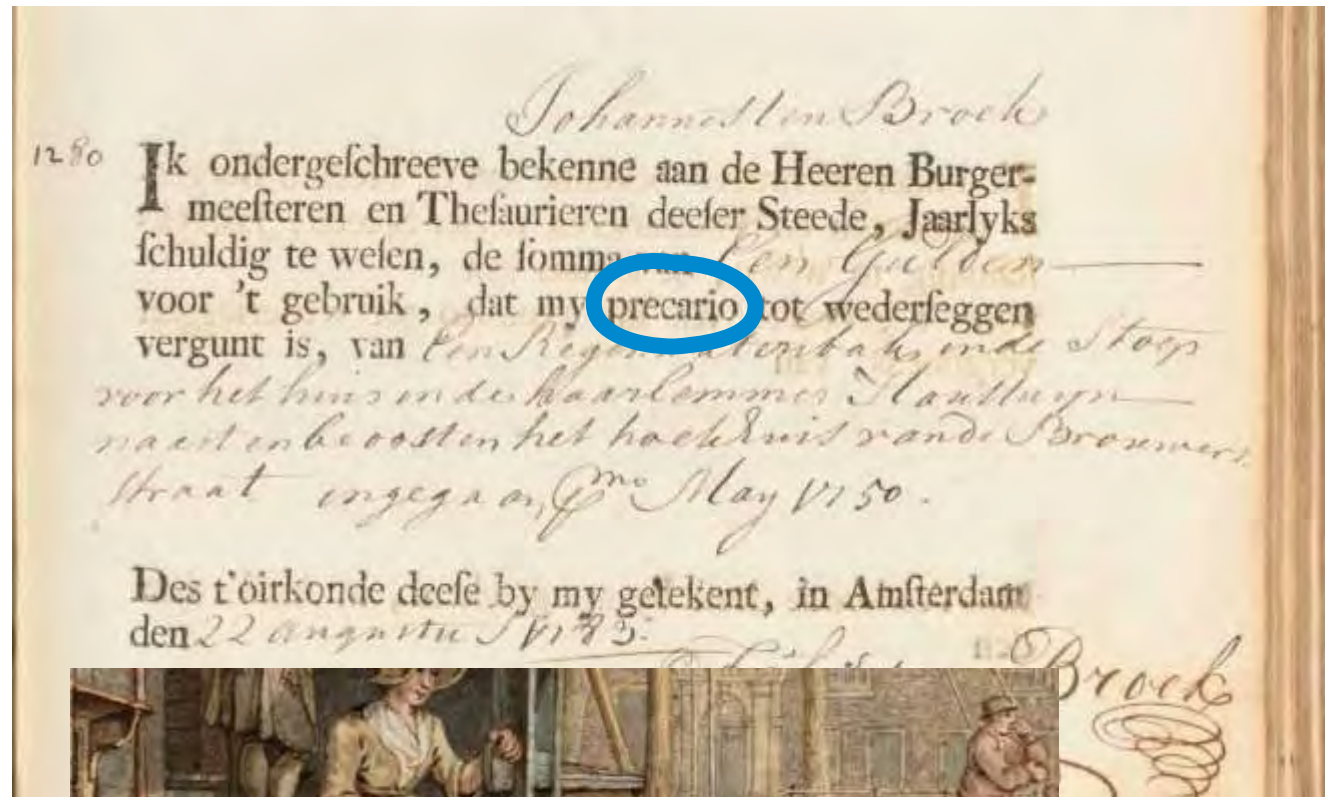
Waterinfrastructuur: Kleine regenbakken op publieke grond

Precarioakten:

‘Jaarlijks schuldig te wesen, de somma van Een Gulden voor (..) Een Regenbak in de stoep voor het huis in de haarlemmer Houttuijn naast en beoosten het hoekhuis van de Brouwersstraat’

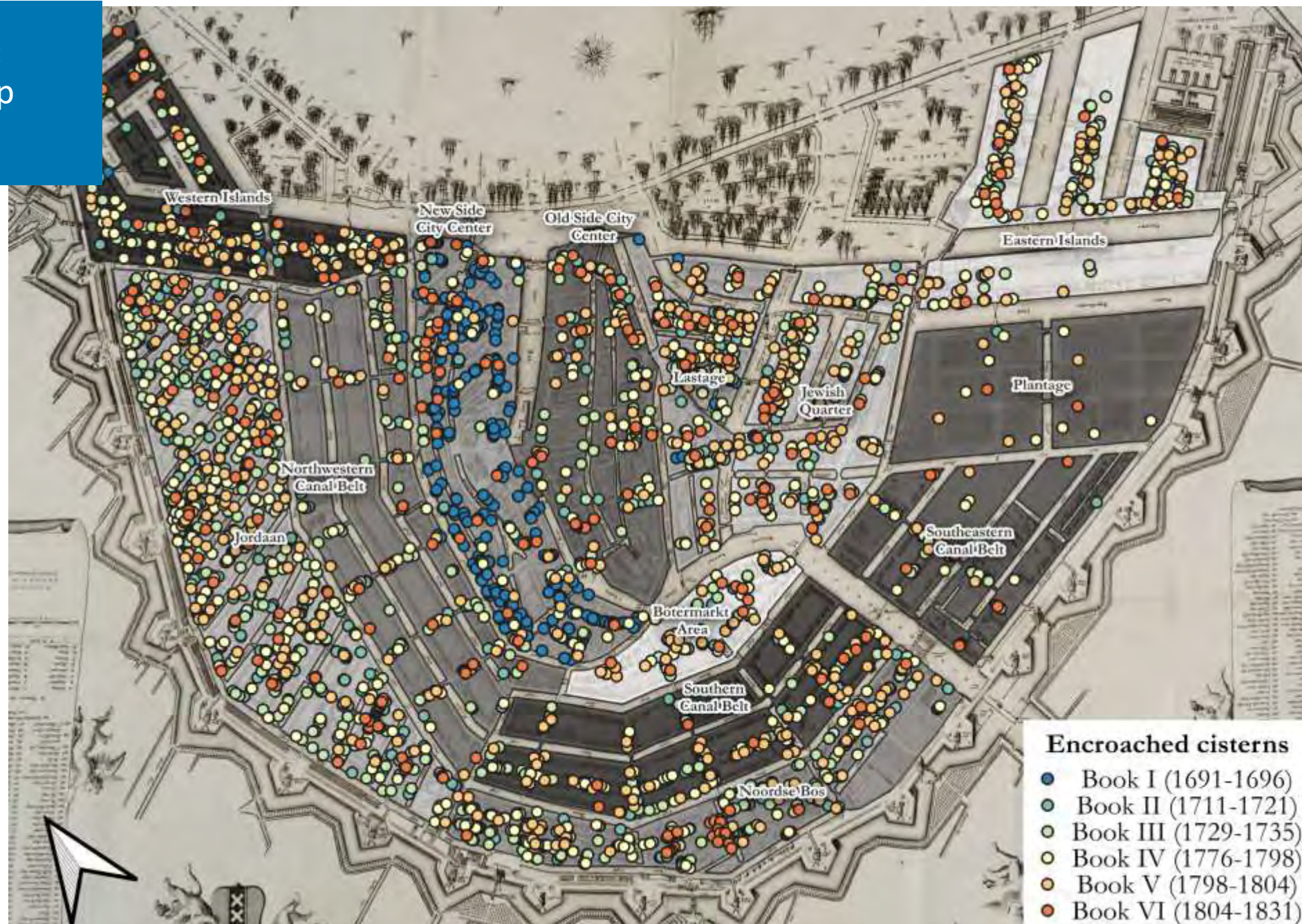
Foto: B. Pierik

Waterinfrastructuur: Kleine regenbakken op publieke grond

Precario-akten
van
1691-1831

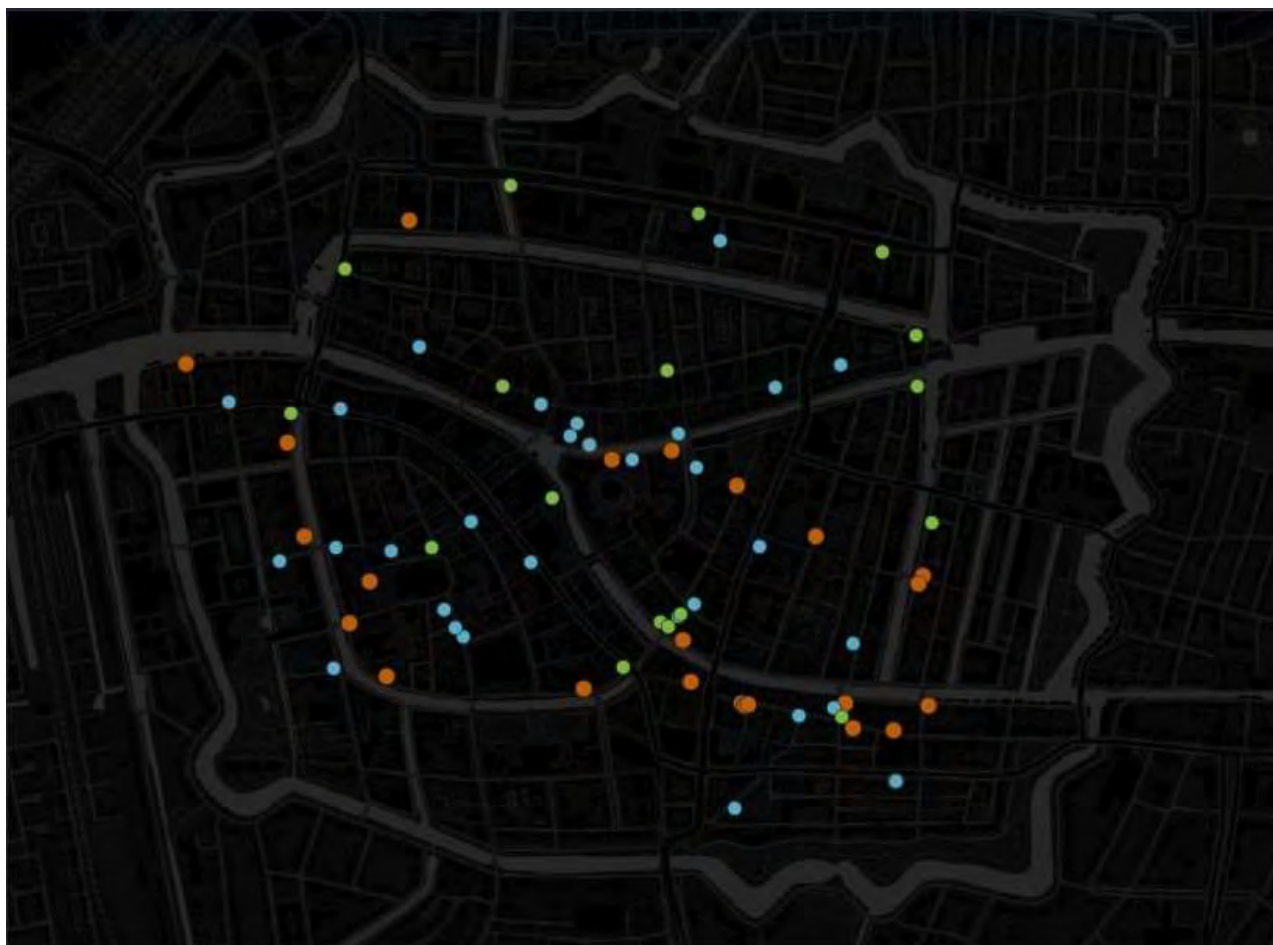

Waterinfrastructuur:
Kleine regenbakken op
publieke grond

1670: 200 nieuwe huizen voor wevers met
een kleine regenbak van 1,2 m³ aan de
voorkant van het huis, in de stoep

Waterinfrastructuur: grote en kleine cisternen in Leiden

Oranje: onderzochte en
gemeten, nog bestaande
cisternen/regenbakken

Andere: bekend uit
archiefggegevens 1600-1800

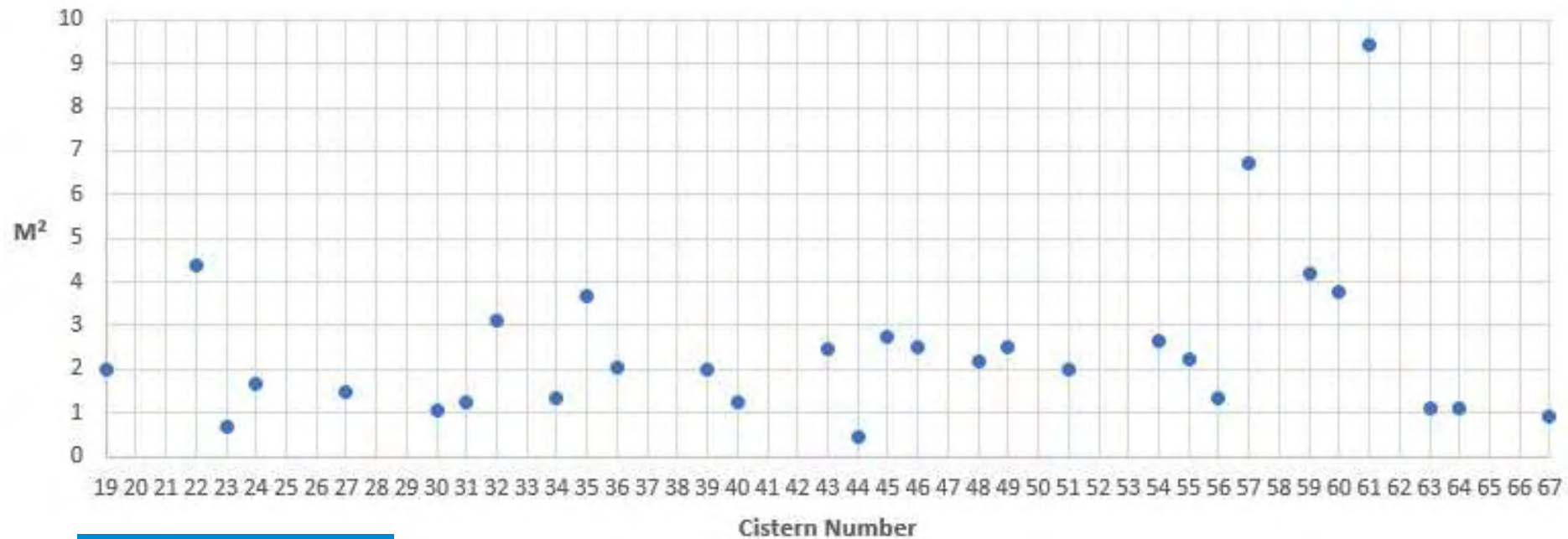
Rapport De Vos, lopend
onderzoek

Waterinfrastructuur: grote en kleine cisternen Enkhuizen

67 regenbakken opgegraven in de stad Enkhuizen
alleen vloeroppervlak, gemiddelden:

Klein: circa 2 m² (hoogte geschat op 1 m) => circa 2 m³

Groot: 4-7 m² (hoogte geschat op 1,5 m) => 6-10 m³

Regenbakken in vergelijking

Amsterdam (archieffbronnen en stedelijke archeologische gegevens)

bijna geen (moderne) metingen, alleen volumes, onderzoek nog steeds in uitvoering

- Kleine cisternen: 1,2 m³ (1 geschreven bron)
- Grote cisternen van grote gebouwen verdubbelden tussen de 17e en 18e eeuw, van 50.000 liter/50 m³ naar 100.000-200.000 liter = 100-200 m³; in sommige gevallen tot wel 10 cisternen per gebouwencomplex

Leiden (gebouw-archeologische gegevens)

nauwkeurige moderne metingen, onderzoek nog steeds in uitvoering:

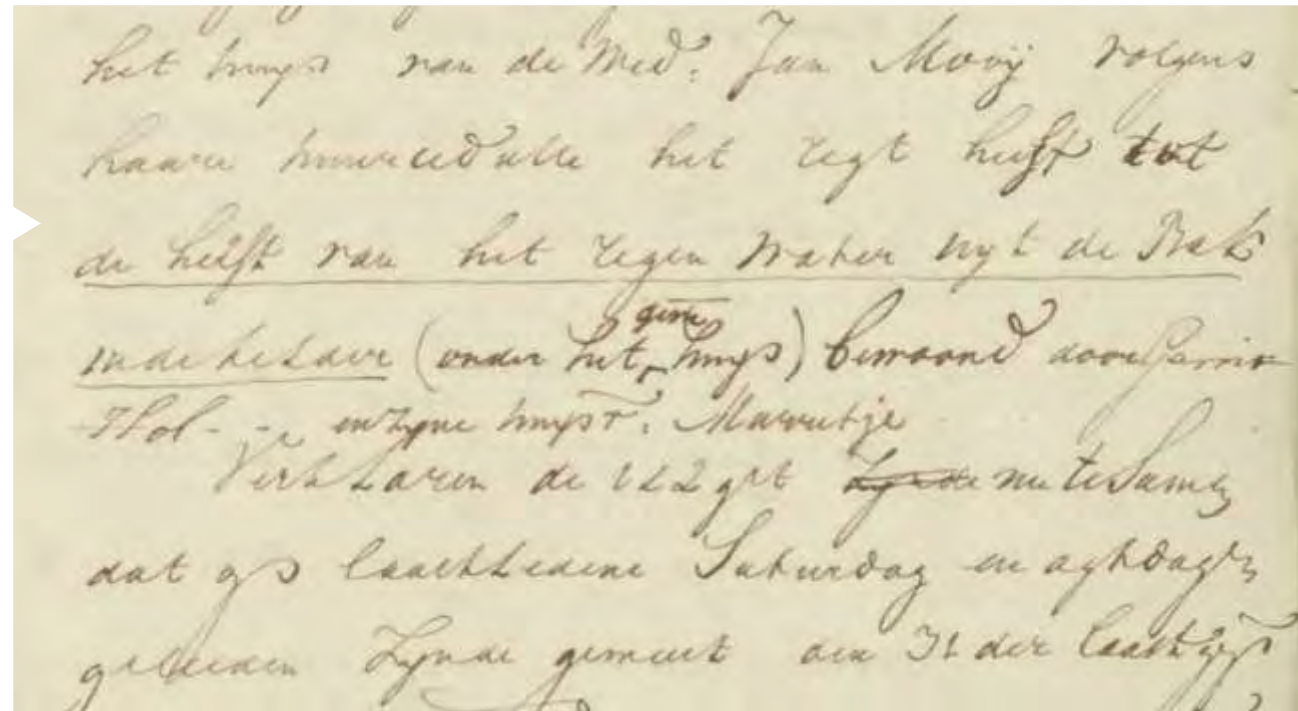
- Particuliere woning, kleine cisterne (1 cisterne): lengte x breedte x hoogte $\approx 1,5 \times 1 \times 1 \text{ m} \Rightarrow 1000\text{-}2000 \text{ liter} \approx 1\text{-}2 \text{ m}^3$
- Grote gebouwen (tehuizen, weeshuizen): $\approx 4 \times 3 \times 1,5 \text{ m} \Rightarrow 10.000\text{-}20.000 \text{ liter} \approx 10\text{-}20 \text{ m}^3$

Enkhuizen (stedelijk archeologische gegevens)

alleen opgravingen, metingen aan de bodem:

- Kleine cisterne: $\approx 2 \text{ m}^2$ (hoogte geschat op 1 m) $\Rightarrow \approx 2 \text{ m}^3$
- Grote: 4-7 m² (hoogte geschat op 1,5 m) $\Rightarrow 6\text{-}10 \text{ m}^3$

Waterinfrastructuur: Delen van regenbakken

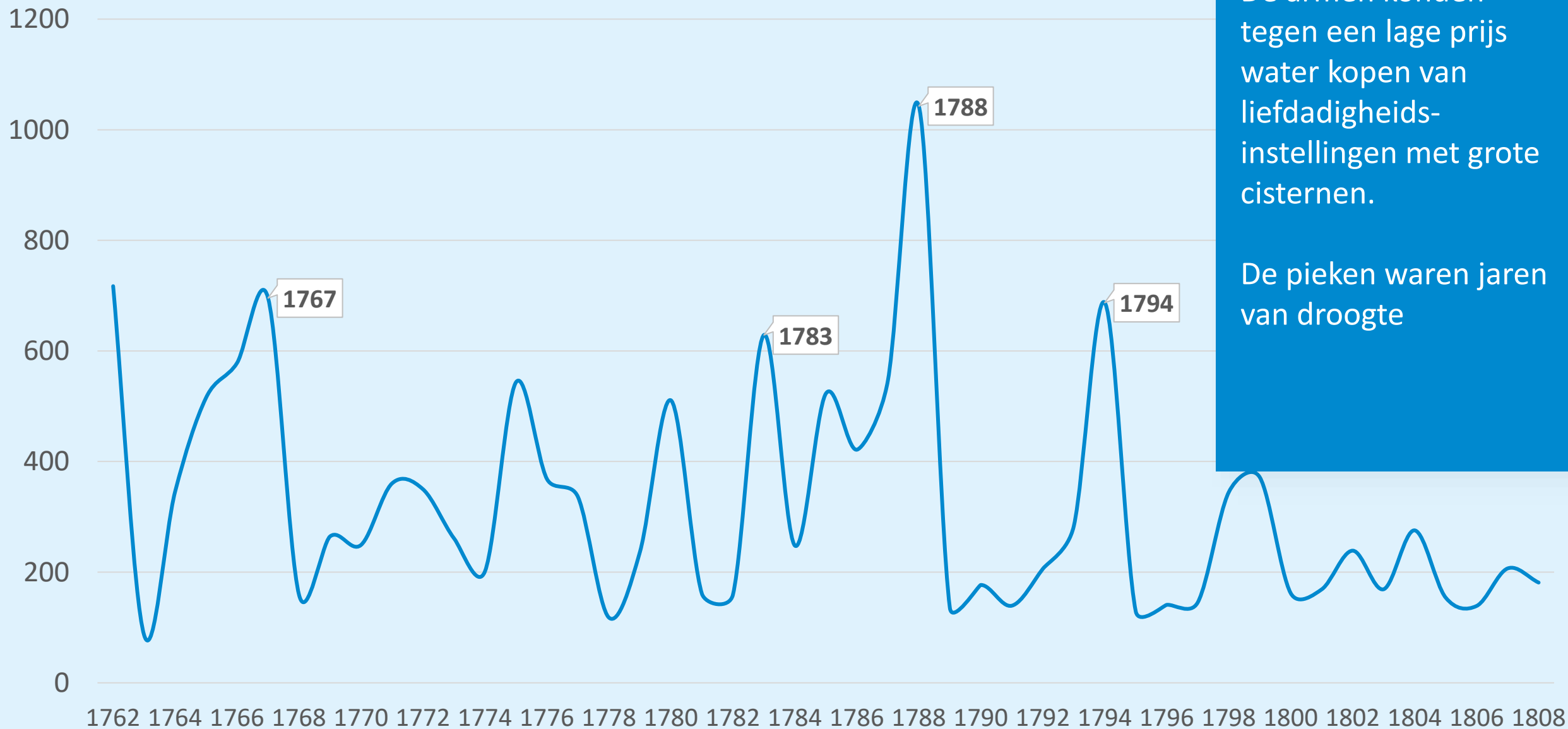
A snippet of a handwritten Dutch document in cursive script. The text is written on aged, yellowish paper. The visible text includes: 'het huys van de Med: Jan Moij volgens haare huurcedulle het regt heeft tot de helft van het regen water uyt de bak in de kelder (onder het huys) bewoond door Gerrit Stol en zyne huysv: Marretje'. There are some corrections and insertions in the original text, such as 'gerrit' written above 'huys' and 'Marretje' written above 'huysv:'.

het huys van de Med: Jan Moij volgens
haare huurcedulle het regt heeft tot
de helft van het regen water uyt de bak
in de kelder (onder het ^{gerrit} huys) bewoond door Gerrit
Stol - en zyne huysv: Marretje
Verklaeren de veld get ~~Lynde~~ nuttelamen
dat op Leestdaine Saturday en acht daeg
geleeden Lynde gemect an St. der Leestdaine

... volgens haare huurcedulle het regt heeft tot de helft van het regenwater uyt de bak in de kelder (onder het huys) bewoond door Gerrit Stol en zyne huysv: Marretje'.

Gedeelde regenbakken achter het huis. 4m³ voor twee huizen in 1670.

Jaarlijkse inkomsten in guldens uit verkocht regenwater door twee liefdadigheidsinstellingen

Waterinfrastructuur: Publieke verantwoordelijkheid

Amsterdam:

1755: Inventarisatie uitgevoerd door de stad:

- 124 cisternen onder/aangrenzend aan semi-openbare gebouwen (kerken, stadspoorten, weeshuizen, handelskantoren (WIC), waaggebouw)

= 3 miljoen liter water (1 klein glas per persoon per dag)

1790-1824: De stad bouwde 30 zeer grote openbare cisternen

= 4 miljoen liter water

Huishoudelijke waterinfrastructuur

Het rekeningboek van Maria van Nesse, Alkmaar, 1626-1646

Onderhoud en uitbreiding van infrastructuur

- Reparatie van haar regenwater- en grondwaterpompen
- Laten plaatsen van watercontainers met kranen en wastafels in de gang en boven
- Laten plaatsen van een watersteen in de keuken
- Het laten leeglopen van de pompen vanwege winterse vorst

Gebruik van verschillende soorten water

- Het bereiden van een perendessert met regenwater en suiker
- Het witten van de muren met grondwater
- Het wassen van Spaanse witte wollen dekens in regenwater
- Het bleken van albasten beelden in grondwater

B. Pierik

Conclusies en nieuwe vragen over cisternen

Waarom bouwden mensen cisternen?

Traditioneel standpunt (archeologen): in kustgebieden, verzilting van grondwater

We voegen toe:

- Bevragen of dit nieuw was, of dat mensen altijd al regenwater gebruikten
- Cisternen verschenen ook elders, zelfs in grondwatergebieden
- Vervuiling van oppervlaktewater in stedelijke grachten?
- Reactie op de Kleine IJstijd?
- Nieuwe fase in de langetermijnontwikkeling van de wooncultuur rond water?
Eerst een luxe voor de elite, na 1650 verspreiding naar alle burgers; mogelijk gemaakt dankzij specifieke (nieuwe?) vormen en (goedkopere?) materialen.

Regenbak gebouwd voor de wolhandelaren uit Schotland in de 16e eeuw, Veere. Water opgevangen op het kerkdak en gefilterd, 200 m³.

Foto: P. Rumler

Algemene conclusies

1. In Nederland (1580-1530) was de watervoorziening duurzamer dan hedendaags, omdat vooral de waterstroom werd gebruikt en niet de watervoorraad.
2. Bovendien was het watergebruik duurzamer dan nu omdat goed drinkwater tamelijk schaars was. Het winnen, distribueren en bewerken vergden veel arbeid.
3. Op grote schaal werden cisternen gebruikt om regenwater en rivierwater op te slaan in de steden, niet alleen in steden met brak of vervuild grachtenwater. We worden uitgedaagd om de cisternen te zien in een bredere context van culturele en technologische veranderingen van het woonhuis.

Bedankt!

Scan voor onze publicaties:
<https://copingwithdrought.com/publicaties/>